

**Загальна частина
кримінального права України.
Академічний курс**

У представленому підручнику здійснено комплексний аналіз теоретичних засад і прикладних аспектів Загальної частини кримінального права України. Автор забезпечує тяглість наукової традиції, інтегруючи класичні положення кримінально-правової доктрини з новітніми здобутками сучасної юриспруденції. Структура видання передбачає послідовний виклад тем академічного курсу, що сприяє системному засвоєнню матеріалу. Методологічну основу роботи становить чинне законодавство України про кримінальну відповідальність. Особливу увагу приділено аналізу актуальної судової практики, зокрема правовим позиціям Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду, сформованим під час розгляду кримінальних проваджень протягом останніх років.

Видання розраховано на студентів усіх форм навчання за освітньою програмою першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівня вищої освіти, а також аспірантів, докторантів у галузі знань 08 Право, інших науковців-правників і всіх, хто цікавиться юридичною наукою.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ АКАДЕМІЧНИЙ КУРС

Підручник

Київ–2026

УДК 343.01/.04(477)(075.8)
М66

*Рекомендовано до друку як **підручник** Ученою радою
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(протокол № 6 від 30 березня 2026 року)*

Рецензенти:

Назимко Є. С., д-р юрид. наук, професор;
Припула А. М., д-р юрид. наук, професор;
Халімон С. І., д-р юрид. наук, професор.

Митрофанов І. І.

М66 Загальна частина кримінального права України. Академічний курс : підручник. Київ : Прецедент, 2026. 888 с.

ISBN 978-966-520-193-9

У представленому підручнику здійснено комплексний аналіз теоретичних засад і прикладних аспектів Загальної частини кримінального права України. Автор забезпечує тяглість наукової традиції, інтегруючи класичні положення кримінально-правової доктрини з новітніми здобутками сучасної юриспруденції. Структура видання передбачає послідовний виклад тем академічного курсу, що сприяє системному засвоєнню матеріалу. Методологічну основу роботи становить чинне законодавство України про кримінальну відповідальність. Особливу увагу приділено аналізу актуальної судової практики, зокрема правовим позиціям Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду, сформованим під час розгляду кримінальних проваджень протягом останніх років.

Видання розраховано на студентів усіх форм навчання за освітньою програмою першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівня вищої освіти, а також аспірантів, докторантів у галузі знань 08 Право, інших науковців-правників і всіх, хто цікавиться юридичною наукою.

УДК 343.01/.04(477)(075.8)

Зміст

Умовні скорочення та позначення	9
Вступ	11

Тема 1. Загальні положення кримінального права

1.1. Поняття кримінального права, його предмет і метод	14
1.2. Норми й інститути кримінального права	17
1.3. Завдання кримінального права	20
1.4. Принципи кримінального права	22
1.5. Зв'язок кримінального права з іншими галузями права	24
1.6. Наука кримінального права	27
Питання для самоконтролю	30
Тестові завдання	32

Тема 2. Кримінально-правова політика України

2.1. Поняття та значення кримінально-правової політики України	40
2.2. Принципи кримінально-правової політики: поняття та зміст	42
2.3. Форми реалізації кримінально-правової політики	46
2.4. Засоби реалізації кримінально-правової політики	49
Питання для самоконтролю	54
Тестові завдання	56

Тема 3. Кримінальний кодекс України (КК України)

3.1. Поняття закону України про кримінальну відповідальність	62
3.2. Співвідношення КК і кримінального права	67
3.3. Значення КК України	72
3.4. Загальна характеристика КК України	74
3.5. Норма та стаття КК України	80
3.6. Тлумачення норм КК України	86
Питання для самоконтролю	93
Тестові завдання	96

Тема 4. Чинність Кримінального кодексу України у часі та просторі

4.1. Чинність КК України у часі	102
4.2. Зворотна дія КК України у часі	109
4.3. Принципи чинності КК у просторі	113
Питання для самоконтролю	123
Тестові завдання	125

Тема 5. Теоретико-правові засади вчення про кримінальне правопорушення

5.1. Поняття кримінального правопорушення в доктрині та законодавстві України	130
5.2. Системні ознаки кримінального правопорушення	135

5.3. Малозначність діяння як підстава для визнання його не кримінально протиправним.....	141
5.4. Класифікація та види категорій кримінальних правопорушень.....	144
5.5. Співвідношення кримінального правопорушення з іншими видами правопорушень.....	148
Питання для самоконтролю	157
Тестові завдання	161

Тема 6. Склад кримінального правопорушення

6.1. Поняття та теоретико-правове значення складу кримінального правопорушення	166
6.2. Наукові підходи до вивчення ознак і елементів складу кримінального правопорушення.....	172
6.3. Доктринальна класифікація складів кримінальних правопорушень.....	177
6.4. Склад кримінального правопорушення як основа його кваліфікації	181
Питання для самоконтролю	187
Тестові завдання	190

Тема 7. Об'єкт кримінального правопорушення

7.1. Поняття та теоретико-правове значення об'єкта кримінального правопорушення	196
7.2. Наукова класифікація об'єктів кримінальних правопорушень.....	201
7.3. Предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення.....	206
Питання для самоконтролю	213
Тестові завдання	216

Тема 8. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення

8.1. Теоретико-правова характеристика та значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення	220
8.2. Суспільно небезпечне діяння як центральний елемент об'єктивної сторони: дія та бездіяльність	223
8.3. Суспільно небезпечні наслідки: сутність, класифікація та правова природа	228
8.4. Причинно-наслідковий зв'язок: доктринальні підходи та кримінально-правове значення.....	233
8.5. Факультативні ознаки об'єктивної сторони й їх вплив на кваліфікацію.....	242
Питання для самоконтролю	245
Тестові завдання	249

Тема 9. Суб'єкт кримінального правопорушення

9.1. Теоретико-правові засади й ознаки суб'єкта кримінального правопорушення	254
9.2. Теоретичне обґрунтування винятковості фізичної особи як суб'єкта кримінального правопорушення.....	259
9.3. Вікова детермінація кримінально-правової відповідальності	264
9.4. Категорії осудності, обмеженої осудності та неосудності у кримінальному праві	270
9.5. Теоретико-правова характеристика спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.....	276
Питання для самоконтролю	281
Тестові завдання	286

Тема 10. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення

10.1. Поняття й ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.....	290
10.2. Поняття та форми вини	306
10.3. Умисел і його види.....	309
10.4. Необережність й її види.....	316
10.5. Кримінальне правопорушення із складною виною	320
10.6. Мотив і мета кримінального правопорушення. Емоційний стан.....	325
10.7. Помилка й її значення.....	329
10.8. Кримінально-правове оцінювання випадку (казусу)	332
Питання для самоконтролю	335
Тестові завдання.....	339

Тема 11. Кримінально-правова відповідальність та механізм її реалізації

11.1. Поняття й ознаки кримінально-правової відповідальності	344
11.2. Теоретико-правові засади підстави кримінально-правової відповідальності.....	354
11.3. Теоретичне підґрунтя визначення мети кримінально-правової відповідальності	358
11.4. Теоретико-правовий зміст і структурні елементи механізму реалізації кримінально- правової відповідальності	362
11.5. Форми реалізації кримінально-правової відповідальності	369
Питання для самоконтролю	375
Тестові завдання.....	379

Тема 12. Стадії вчинення кримінального правопорушення

12.1. Концептуальні засади та правове значення стадій вчинення кримінального правопорушення.....	384
12.2. Актуальні питання кваліфікації готування до кримінального правопорушення.....	387
12.3. Особливості кваліфікації замаху на кримінальне правопорушення	391
12.4. Поняття й ознаки закінченого кримінального правопорушення	395
12.5. Юридичне значення добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення	398
Питання для самоконтролю	405
Тестові завдання.....	408

Тема 13. Співучасть в кримінальному правопорушенні

13.1. Поняття, ознаки та правове значення співучасті в кримінальному правопорушенні	414
13.2. Види співучасників і їх визначення в Кримінальному кодексі України	422
13.3. Форми співучасті в кримінальному праві	433
13.4. Відповідальність співучасників кримінального правопорушення	442
13.5. Добровільна відмова співучасників кримінального правопорушення	447
13.6. Причетність до кримінального правопорушення.....	455
Питання для самоконтролю	459
Тестові завдання.....	463

Тема 14. Множинність кримінальних правопорушень

14.1. Поняття та правові множинності кримінальних правопорушень	468
14.2. Поняття та характеристика одиничного кримінального правопорушення	472
14.3. Теоретико-прикладні аспекти визначення повторності кримінальних правопорушень.....	476
14.4. Правова природа й ознаки сукупності кримінальних правопорушень	479
14.5. Теоретичні та прикладні аспекти рецидиву кримінальних правопорушень	483
Питання для самоконтролю	487
Тестові завдання.....	490

Тема 15. Обставини, що елімінують кримінальну протиправність діяння

15.1. Теоретико-правові засади та система обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння	494
15.2. Специфіка велінь про необхідну й уявну оборону	498
15.3. Правова природа та підстави затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.....	501
15.4. Крайня необхідність: поняття й умови правомірності.....	503
15.5. Фізичний або психічний примус як обставина, що елімінує протиправність діяння.....	505
15.6. Правова природа та кримінально-правове оцінювання виконання наказу або розпорядження.....	508
15.7. Діяння, пов'язане з виправданим ризиком.....	509
15.8. Виконання спеціального завдання як обставина, що елімінує кримінальну протиправність діяння	510
15.9. Правова регламентація виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни	512
Питання для самоконтролю	519
Тестові завдання.....	523

Тема 16. Звільнення від кримінально-правової відповідальності

16.1. Теоретико-правовий аналіз звільнення від кримінально-правової відповідальності	528
16.2. Зміст і сутність загальних видів звільнення від кримінально-правової відповідальності	534
16.3. Правова природа та значення спеціальних підстав звільнення від кримінально- правової відповідальності.....	545
Питання для самоконтролю	558
Тестові завдання.....	562

Тема 17. Інститут покарання в кримінальному праві

17.1. Роль, теоретико-правова дефініція та цільова спрямованість покарання	566
17.2. Поняття та ознаки системи покарань	575
17.3. Правова природа та характеристика основних видів покарання	579
17.4. Додаткові покарання	610
17.5. Правова характеристика основних і додаткових покарань	619
Питання для самоконтролю	627
Тестові завдання.....	631

Тема 18. Інститут призначення покарання в кримінальному праві

18.1. Теоретико-правові засади призначення покарання	636
18.2. Обставини, що впливають на межі покарання під час його призначення	642
18.3. Особливості призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті.....	660
18.4. Правові підстави для призначення більш м'якого покарання та обмеження строків покарання.....	662
18.5. Порядок призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та за сукупністю вироків.....	666
18.6. Процедурно-технічні аспекти обчислення строків покарань.....	673
Питання для самоконтролю	675
Тестові завдання.....	679

Тема 19. Теоретико-прикладні аспекти звільнення від покарання та його відбуття

19.1. Концептуальні засади та класифікація видів звільнення від покарання та його відбуття	684
19.2. Загальні види звільнення від покарання та його відбуття	690
19.3. Спеціальні види звільнення від покарання та його відбуття	727
Питання для самоконтролю	738
Тестові завдання.....	742

Тема 20. Судимість у кримінальному праві України

20.1. Поняття та правова природа судимості.....	746
20.2. Класифікація наслідків інституту судимості	750
20.3. Погашення судимості: поняття та строки	760
20.4. Зняття судимості: поняття та правові підстави.....	765
Питання для самоконтролю	768
Тестові завдання.....	771

Тема 21. Засоби безпеки в кримінальному праві

21.1. Обмежувальні засоби, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє наси́льство: поняття й ознаки	776
21.2. Сутність та цільове спрямування примусових засобів медичного характеру	785
21.3. Класифікація видів примусових засобів медичного характеру.....	791
21.4. Процесуальний порядок продовження, зміни або припинення примусових засобів медичного характеру	795
21.5. Правова природа примусового лікування.....	798
21.6. Спеціальна конфіскація як засіб кримінально-правового впливу	800
Питання для самоконтролю	809
Тестові завдання.....	813

Тема 22. Засоби кримінально-правового впливу на юридичних осіб

22.1. Засоби кримінально-правового впливу на юридичних осіб: поняття та мета.....	818
22.2. Система та класифікація засобів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	829
22.3. Юридичні факти для реалізації засобів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб.....	834
22.4. Юридичні факти для звільнення від застосування засобів кримінально-правового впливу юридичних осіб.....	841
Питання для самоконтролю	844
Тестові завдання.....	846

Тема 23. Кримінально-правова відповідальність та покарання неповнолітніх

23.1. Загальні положення щодо кримінально-правової відповідальності неповнолітніх	852
23.2. Правові підстави звільнення неповнолітніх від кримінально-правової відповідальності	857
23.3. Правова специфіка системи покарань для неповнолітніх	863
23.4. Правові підстави та механізм звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування	869
23.5. Кримінально-правові аспекти погашення та зняття судимості з неповнолітніх	873
Питання для самоконтролю	875
Тестові завдання.....	879
Рекомендована література	883

Умовні скорочення та позначення

ВАКСУ	– Вищий антикорупційний суд України
ВЛК	– Військово-лікарська комісія
ВС	– Верховний Суд
ВСП	– Військова служба правопорядку у Збройних Силах України
ДКВС	– Державна кримінально-виконавча служба
ЄРДР	– Єдиний державний реєстр досудових розслідувань
ЄС	– Європейський Союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗУпКВ	– Закон України про кримінальну відповідальність
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КК	– Кримінальний кодекс України
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
Мінюст	– Міністерство юстиції України
МКПР	– Механізм кримінально-правового регулювання
МО	– Міністерство оборони України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я України
МОН	– Міністерство освіти і науки України
МРКВ	– Механізм реалізації кримінально-правової відповідальності
НМДГ	– Неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ОЗ	– Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство
ОЕСР	– Організації економічного співробітництва та розвитку
Парламент України	– Верховна Рада України
ПЗВХ	– Примусові заходи виховного характеру
ПВСУ	– Пленум Верховного Суду України
ПЗМХ	– Примусові заходи медичного характеру

Умовні скорочення та позначення

ПК	– Податковий кодекс України
Постанова ПВСУ	– Постанова Пленуму Верховного Суду України
п., пп.	– Пункт, пункти
СЗНПД	– Спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги
СК України	– Сімейний кодекс України
СК	– Систематичний каталог
СНД	– Суспільно небезпечне діяння
ст., ст.ст.	– Стаття, статті
Тримання в дисбаті	– Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців
ТЦК та СП	Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
УВП	– Установа виконання покарань
УДЗ	– Умовно-дострокове звільнення
ЦК	– Цивільний кодекс України
ЦПК	– Цивільно-процесуальний кодекс України
ч., чч.	– Частина, частини

Вступ

Кримінальне право посідає провідне місце в системі національного права України, що зумовлює обов'язковість вивчення його фундаментальних засад у межах професійного підготовки фахівців спеціальності D 8 «Право». Попри значну кількість наявної навчальної літератури, цей посібник спрямований на репрезентацію розмаїття наукових підходів, що є необхідною умовою для вдосконалення концептуальних положень зазначеної галузі.

Автор пропонує оновлену методику розгляду актуальних проблем теорії кримінального права, інтегруючи до змісту підручника специфічні теми: «Кримінально-правова політика» та «Кримінально-правова відповідальність та механізм її реалізації». Доцільність виокремлення цих розділів обґрунтована двовекторною природою кримінально-правової політики: 1) вона безпосередньо втілюється у правові відносини, врегульовані нормами закону про кримінальну відповідальність; 2) вона виступає детермінантою розвитку та трансформації чинного законодавства про кримінальну відповідальність.

Аналіз механізму реалізації кримінально-правової відповідальності дозволяє розкрити інструментарій виконання ключових завдань кримінального права. Опанування зазначених тем сприятиме не лише поглибленню теоретичного базису здобувачів вищої освіти, а й розумінню комплексного характеру впливу держави на протиправну активність індивідів.

Проблема депопуляції науково-педагогічного складу та відтоку молодих кадрів свідчить про глибоку кризу спадкоємності знань, що ставить під загрозу стабільне функціонування вищої освіти як фундаментального суспільного інституту. Дефіцит фінансування в цьому контексті розглядається не лише як економічний детермінант, а як критичний виклик ціннісним орієнтирам соціуму та його спроможності забезпечувати відтворення інтелектуального капіталу.

У навчальній літературі із загальної частини кримінального права окреслено стратегічну дилему: здатність українського соціуму усвідомити пріоритетність наукової діяльності як передумови глобальної інтеграції та сталого розвитку. Вирішення зазначених суперечностей є не лише завданням освітньої політики, а стратегічним вибором вектора національного розвитку, що ґрунтується на знаннях і професійній компетентності.

З огляду на це, особлива увага приділяється не тільки ретроспективному аналізу здобутків доктрини кримінального права, а й прогностичному дослідженню положень проекту нового Кримінального кодексу України. На сучасному етапі Робоча група з питань розвитку кримінального права фактично завершила етап обговорення та модернізації структурних елементів Загальної та Особливої частин майбутнього Кодексу. Відповідно до поточного стану законотворчого процесу, контрольний текст проекту нового Кримінального кодексу України було оприлюднено 22 лютого 2026 року¹. Дискусійні положення, висвітлені в роботі, відображають динаміку наукового пошуку та підкреслюють необхідність формування самостійних підходів до розв'язання проблем сучасної юриспруденції. Автор виходить із засади, що становлення кримінально-правової доктрини² є тривалим процесом, у межах якого

¹ Контрольний текст проекту КК України (станом на 22.02.2026). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 27.02.2026).

² Кримінально-правовою доктриною визнається розвинута новостворена ідея, вчення, теорія, що відображає сформовану, логічно завершену, погоджену та домінуючу в сучасних реаліях розвитку України систему поглядів на кримінально-правову реальність, пріоритети, принципи, форми, засоби і методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, затребувану практикою правозастосування і таку, що певним чином впливає на законодавця при створенні та прийнятті законів про кримінальну відповідальність. Доктрина кримінального права на сучасному етапі розвитку юридич-

наукові ідеї трансформуються у норми актів законодавства або стають орієнтирами для вдосконалення правозастосовної практики.

Важливим аспектом методології сучасної юриспруденції є дослідження кореляції та взаємодії правозастосовної практики з кримінально-правовою наукою. Фундаментальним завданням кримінально-правової доктрини є забезпечення потреб і інтересів суспільства й окремих суб'єктів права в процесі практичної діяльності. Це зумовлює існування сталого зворотного зв'язку між емпіричним досвідом і теоретичними напрацюваннями науковців.

Факти об'єктивної дійсності виступають об'єктами науково-теоретичного аналізу, що уможливають виявлення закономірностей, формування узагальнень та роблення обґрунтованих висновків. У контексті теоретико-пізнавальної діяльності практика відіграє визначальну роль, оскільки вона є інструментом апробації теоретичних положень й їх трансформації у професійні навички та вміння.

У процесі практичної діяльності відбувається акумуляція юридичного досвіду, який згодом підлягає науковій інтрепретації та трансляції іншим суб'єктам. Ця взаємодія чітко простежується у таких сферах:

- законотворча діяльність — під час розроблення законопроектів і інших нормативно-правових актів залучаються експертні пропозиції науковців, які адаптують проекти до актуальних потреб соціуму щодо протидії активності населення й убезпечення людей від кримінально караних деліктів;

- закономірна діяльність — ефективна протидія кримінальним правопорушенням базується на застосуванні теоретичних знань, зокрема методик проведення слідчих дій, глибокому володінні нормативним матеріалом та прогнозуванні перспектив судової практики, що пов'язано з тим, що єдиним суб'єктом застосування кримінально-правових нормативів Особливої частини КК України є суд;

- міждисциплінарний підхід — залучення спеціальних знань із неюридичних галузей для формування експертних висновків із вузькопрофільних питань (психології для з'ясування сутності вини).

Отже, інтеграція теоретичних знань у закономірну діяльність є ключовим чинником підвищення її ефективності й якості кримінально-правового регулювання загалом.

У цьому контексті підручник орієнтований на розвиток здатності студентів до критичного переосмислення теоретичних засад галузі. На завершення автор висловлює вдячність рецензентам, чий конструктивні зауваження та пропозиції сприяли підвищенню якісного рівня видання.

ної науки та правової системи України відіграє не лише роль фактора вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність, а визнається юридичним джерелом кримінального права. Доктрина кримінального права належить до правових явищ, які не тільки багаторазово змінювали та змінюють свій статус, але й прагнуть розчинитися в науці, судовій практиці, загальних принципах і інших формах і джерелах кримінального права. У контексті догматики права (Див.: Митрофанов І. І. Галузева юриспруденція. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 32–36; Митрофанов І. І. Цінності та галузева юриспруденція. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 322–327) кримінально-правова доктрина піднімається на інший, більш предметний, прагматичний рівень механізму кримінально-правового регулювання суспільних відносин і разом із законодавством про кримінальну відповідальність визначає права й обов'язки держави й індивідів у конкретних кримінально-правових відносинах, що між ними складаються в процесі реалізації кримінально-правової відповідальності (Див.: Митрофанов І. І. Кримінально-правова доктрина: від визначення поняття до з'ясування ролі у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Кременчуцького національного ун-ту ім. Михайла Остроградського*. 2014. Випуск 3 (86). С. 168–173).

Тема 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

- 1.1. Поняття кримінального права, його предмет і метод.
 - 1.2. Норми й інститути кримінального права.
 - 1.3. Завдання кримінального права.
 - 1.4. Принципи кримінального права.
 - 1.5. Зв'язок кримінального права з іншими галузями права.
 - 1.6. Наука кримінального права.
-

1.1. Поняття кримінального права, його предмет і метод

Кримінальне право справедливо вважається однією з провідних і самостійних галузей національного права. Воно суттєво відрізняється від інших галузей, оскільки має власний предмет правового регулювання, метод правового регулювання та свою систему нормативних приписів. Водночас кримінальне право є складовою частиною системи національного права, тому увібрало в себе основні принципи та риси, що характеризують цю систему.

Загальні положення теорії кримінального права досліджувалися в наукових працях таких вчених, як П. П. Андрушко, Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, М. О. Беляєв, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, Я. М. Браїнін, О. В. Волох, С. Б. Гавриш, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Грищук, Н. О. Гутурова, В. П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, Ю. І. Ляпунов, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, П. І. Орлов, М. І. Панов, О. А. Піняєв, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, П. Л. Фріс й інші.

Доктрина кримінального права дорадянського часу трактувала його як «сукупність законів, звичаїв і положень судової практики», як «сукупність юридичних правил, що визнають відносини, які виникають між державною владою та тими порушеннями правового порядку, що ми називаємо кримінальними правопорушеннями».

У зарубіжних країнах одні автори розглядали та розглядають кримінальне право лише як писані, встановлені законом норми права; інші — як сукупність норм, що не лише встановлені законом, а й містяться у звичаях та вироблені практикою (наприклад, стосовно Англії, США та деяких інших країн правильним буде трактування кримінального права як сукупності законів, звичаїв і положень судової практики). Щодо континентальної системи права (Франція, Німеччина, Італія тощо) найправильнішою є перша точка зору. Вважалося, що кримінальне право є сукупністю норм, за допомогою яких держава з відомими фактичними відносинами (кримінально протиправними діями) пов'язує юридичні наслідки — покарання.

Норми кримінального права у дорадянські часи формулювалися та містилися в судових актах, судових рішеннях, статутах, уложеннях, положеннях, видавалися за найвищим наказом чи вказівкою самодержця, а в роки радянської влади — містилися в різних актах органів державної влади й управління спочатку УСРР, а потім — органів державної влади СРСР і УРСР. У ці роки в нашій країні цілком заперечувалося значення звичаїв і судового прецеденту як формальних джерел кримінального права. Проте, кримінальне право як України, так і інших країн, починається у звичаєвому, неписаному, праві. Звичаї та положення судової практики довгі роки слугують основою писаного кримінального права. І в наш час роз'яснення Пленуму Верховного Суду та рішення Кримінального касаційного суду у складі

Верховного Суду, а тепер і Вищого антикорупційного суду (ВАКС) мають важливе значення для подолання протиріч, наявних у кримінальному праві України.

Норми кримінального права не лише встановлюють нормативні веління, що регламентують питання про те:

- які суспільно небезпечні діяння визнаються кримінальними правопорушеннями;
- які види покарань чи інші засоби кримінально-правового впливу можуть застосовуватися до осіб, які їх учинили;

вони також визначають:

- завдання та структуру законодавства України про кримінальну відповідальність;
- підставу та принципи кримінально-правової відповідальності;
- межі та принципи чинності ЗУпКВ у часі та просторі;
- відповідальність за співучасть у кримінальному правопорушенні;
- поняття «множина кримінальних правопорушень» та відповідальність за наявності у діянні ознак повторності, сукупності та кримінальних правопорушень;
- особливості кримінально-правової відповідальності неповнолітніх тощо.

У суспільній думці кримінальне право зазвичай розуміється як сукупність заборон, що визначають, які діяння є кримінальними правопорушеннями й яке покарання може понести винний за їх вчинення. У правників поняття «кримінальне право» використовується у чотирьох значеннях: 1) як галузь національного права; 2) як галузь законодавства; 3) як галузь науки; 4) як навчальна дисципліна у системі підготовки юристів.

Кримінальне право як галузь національного права — це сукупність юридичних норм і інститутів, які встановлюють кримінальну протиправність та караність діянь, визначають предмет і методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, забезпечуючи їхню правову охорону, а також формують кримінально-правові відносини.

Кримінальне право як галузь законодавства — це система норм права, встановлених вищим органом законодавчої влади (Верховною Радою України), які визначають кримінальну протиправність та караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки його вчинення.

Кримінальне право як наука — це система (сукупність) поглядів, ідей, концепцій і теорій, що домінують у суспільстві на сучасному етапі його розвитку. Ці теорії стосуються самого кримінального права, шляхів і засобів протидії злочинності (практики застосування), перспектив його розвитку, а також історії національного та зарубіжного кримінального права.

Кримінальне право як навчальна дисципліна — це сукупність знань, які викладаються у закладах юридичного профілю за певною програмою. Вони структуровані у формально-логічній та юридично обґрунтованій послідовності у вигляді відносно самостійних тем, питань і практичних завдань. Дисципліна охоплює теоретико-понятійний і нормативний зміст кримінального права, мету, підставу й умови застосування його норм, а також існуючу практику застосування норм кримінального права судами України.

Кримінальне право України як галузь законодавства традиційно поділяється на дві частини: Загальну й Особливу. Загальна частина Кримінального кодексу України³ зосереджує визначальні нормативні веління загального значення, дія яких поширюється на всі кримінально-правові нормативи Особливої частини кримінального права. Сутність та призначення

³ Тут і далі посилання на Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 зі змінами та доповненнями станом на 01 березня 2026 року.

велінь Загальної частини КК України виявляються лише в її органічній єдності з кримінально-правовими нормативами Особливої частини КК України. Особлива частина КК України містить конкретні суспільно небезпечні діяння, які Кримінальним кодексом визнаються кримінальними правопорушеннями. Вчинення такого діяння спричиняє можливість призначення винній особі певного виду кримінально-правових засобів впливу. При цьому майже всі диспозиції статей Особливої частини КК визначають діяння з боку однієї особи – виконавця суспільно небезпечного діяння. Умови кримінально-правової відповідальності за умисне вчинення кримінального правопорушення діями кількох осіб містяться в Загальній частині КК України – у статтях про співучасть, тобто у статтях 26, 27, 28 КК України.

Загальна й Особлива частини КК України становлять єдину галузь українського законодавства – законодавства України про кримінальну відповідальність. Застосування норм Особливої частини можливе лише з урахуванням положень, що містяться у нормах Загальної частини КК. Наприклад, якщо особа вчинила декілька кримінальних правопорушень і їй необхідно призначити покарання за їх сукупністю, слід звернутися, насамперед, до норм розділу VII Загальної частини КК, що містять визначення сукупності кримінальних правопорушень. Потім до статей Особливої частини, які порушила особа. Нарешті, призначити покарання у порядку, передбаченому статтею 70 Загальної частини КК. Кримінальне право України вивчає не лише норми Кримінального кодексу, але й практику їхнього застосування судами.

Кримінальне право є самостійною галуззю права завдяки низці специфічних ознак:

- кримінальне право – це виняткова законодавча база для: визначення кримінальної протиправності діяння та встановлення його караності, а також регулювання інших кримінально-правових наслідків вчинення кримінального правопорушення;

- воно має власний предмет правового регулювання – суспільні відносини, що виникають у зв'язку з: учиненням кримінального правопорушення (відновлювальні відносини), а також можливістю його вчинення (запобіжні відносини). Суб'єктами кримінально-правових відносин: з одного боку – особа, що вчинила кримінальне правопорушення (або потенційно здатна його вчинити), а з іншого боку – держава (в особі органів правосуддя) та потерпілі від кримінального правопорушення особи;

- метод регулювання кримінального права полягає у визначенні кримінальної протиправності та караності діяння (імперативний метод); можливістю скористатися кримінально-правовими веліннями, що визначають обставини, якими елімінується кримінальна протиправність діяння, а також умови та порядок примирення винного з потерпілим (диспозитивний метод);

- на відміну від загального розуміння норми права як обов'язкового правила правомірної поведінки, кримінально-правовий норматив Особливої частини КК фіксує обов'язок не вчинювати діяння, яке його описує;

- згідно з ч. 4 ст. 3 КК, застосування ЗУпКВ за аналогією заборонено;

- свою нормативну основу – єдиною нормативно-правовою базою кримінального права є КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Кримінально-правові відносини поділяють на три основні групи:

1. Відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення (відновлювальні відносини). Ці відносини виникають з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння і включають: а) право держави притягнути винну особу до кримінально-правової відповідальності та застосувати засоби кримінально-правового впливу;

б) обов'язок держави переслідувати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у кримінально-процесуальному порядку та доводити її вину; в) матеріальний зміст цих відносин становлять права й обов'язки суб'єктів (держава, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілий); г) вони існують незалежно від виявлення особи, яка вчинила злочин, доки не будуть припинені (наприклад, виконанням покарання, амністією тощо).

2. Запобіжні кримінально-правові відносини. Цей підхід розширює розуміння предмета кримінального права, включаючи завдання запобігання кримінальним правопорушенням:

сутність — забезпечення належної поведінки особи шляхом загрози застосування покарання (санкціями нормативів кримінального права);

суб'єкти — держава (видає норми, встановлює бажану поведінку, має право вимагати належної поведінки) та громадянин (особа, потенційно здатна вчинити кримінальне правопорушення, на якій лежить обов'язок не порушувати вимоги КК);

юридичний зміст — кореспондуючі права й обов'язки, наприклад, обов'язку громадянина не порушувати норми відповідає право держави застосувати примус у разі їх порушення, а праву громадянина поводитися правомірно відповідає обов'язок держави не застосовувати примусові засоби.

3. Відносини, що виникають у зв'язку з наданням права на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам (наприклад, необхідна оборона, крайня необхідність).

Предметом кримінального права є лише ті суспільні відносини, що регулюються кримінально-правовими засобами для виконання завдань КК. До них належать: а) певні види людської поведінки, що мають значний ступінь суспільної небезпечності (кримінальні правопорушення); б) відносини, що виникають у разі вчинення людиною цих учинків; в) певні види людської поведінки, спрямовані на припинення суспільно небезпечних діянь (обставини, що елімінують кримінальну протиправність).

Отже, *кримінальне право* — це сукупність юридичних інститутів і норм, що визначають кримінальну протиправність та караність діянь, а також інші кримінально-правові засоби реагування на їх вчинення, предмет і методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин з метою правового забезпечення їх охорони, а також сприяють виникненню та регулюванню як запобіжних, так і відновлювальних кримінально-правових відносин.

1.2. Норми й інститути кримінального права

Кримінально-правова відповідальність пов'язана з існуванням норми кримінального права. Вона не може бути встановлена інакше, як через конструювання такої норми, оскільки саме норма визначає її межі та засоби. Отож, норма кримінального права слугує законодавчою підставою для початку реалізації кримінально-правової відповідальності. Система норм кримінального права є первинною ланкою в механізмі реалізації цієї відповідальності. Наявність норми, яка забороняє певне суспільно небезпечне діяння, та наступне її порушення є відправною точкою для застосування засобів кримінально-правової відповідальності. Це необхідно для виконання завдань ЗУпКВ.

У загальній теорії права норма права вважається «вихідним елементом» або «первинною клітинкою права». Проте право розглядається як нероздільне системне утворення. Хоча норма є частиною цілого, вона не може повно та вичерпно відображати всі властивості та характеристики права як такого. На основі аналізу різних підходів, *норма кримінального права* може бути визначена як загальнообов'язкове правило поведінки й органічно

пов'язане з ним веління. Дотримання цієї норми забезпечується примусовою силою засобів кримінально-правового впливу. Вона фіксує межі свободи та відповідальності учасників суспільного життя, встановлюючи варіанти дозволеної та забороненої поведінки у взаємодії між ними. Дотримання нормативної вимоги впорядковує вчинки громадян у різних сферах, забезпечуючи вирішення завдань закону про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК України). Ці завдання включають: *правове забезпечення охорони* прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання кримінально протиправним деліктам.

Норму кримінального права можна визначити як систему загальнообов'язкових, юридично забезпечених правил поведінки та пов'язаних із ними імперативів, встановлених (санкціонованих) Верховною Радою України. Ця система покликана регулювати окремі суспільні відносини відповідно до волі та соціальної мети законотворців. Під окремими суспільними відносинами розуміють: 1) основні (організовані) відносини, які впорядковуються диспозицією норми кримінального права; 2) додаткові (забезпечувальні) відносини, які упорядковуються санкцією норми.

Загальні веління – це вказівки самої норми на її мету, суб'єктний склад і життєві ситуації (юридичні факти), що втілюються у відповідні кримінально-правові відносини. Таке визначення норми, що встановлює покарання за кримінальне правопорушення, дозволяє: виокремити всі її складові та виявити роль кожної в реалізації кримінально-правової відповідальності; уникнути змішування норми з іншими системними юридичними утвореннями, як-от інститути кримінального права.

Таке розуміння норми кримінального права має важливе значення для науки, оскільки воно: 1) створює науковий фундамент для виявлення всіх складових частин норми в їхній системній єдності; 2) дозволяє чіткіше зафіксувати кримінально-правові категорії, як-от юридична воля, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, засоби захисту/відновлення/відповідальності/заохочення й їхні зв'язки; 3) уточнює предмет впливу норми на різних рівнях її дії; 4) конкретизує характер зв'язку норми з усіма видами правових відносин у механізмі кримінально-правового регулювання; 5) робить можливим спостереження й узагальнення процесу реалізації норми через усі врегульовані нею відносини, а також її ролі в механізмі кримінально-правового регулювання.

Поділ норм кримінального права на види здійснюється залежно від різних критеріїв (ознак/факторів). Класифікація можлива за: 1) основними сферами регулювання суспільних відносин; 2) місцем у механізмі кримінально-правового регулювання; 3) юридичною чинністю; 4) структурними особливостями; 5) межами дії; 6) предметом правового регулювання тощо. Кожна з цих класифікацій виправдана конкретними науковими та практичними завданнями.

Розглядаючи класифікацію норм права, насамперед варто критично оцінити поширений у юридичній літературі поділ на регулятивні та правоохоронні норми. О. Ф. Скакун пропонує більш розгорнуту класифікацію за функціями права, поділяючи норми на три групи: 1) регулятивні норми (первинні норми) – правила поведінки, що впорядковують суспільні відносини, надаючи права та покладаючи обов'язки на їхніх учасників; 2) охоронні норми – правила, що визначають умови застосування засобів державного впливу в конфліктних ситуаціях *за відсутності правопорушення*. Це стосується спірних обставин, які загрожують реалізації регулятивних норм, або контролю з боку компетентних органів. Передбачають психічний або фізичний та психічний примус (вторинні щодо регулятивних); 3) захисні норми – правила,

Перейти на сайт →